

ДУХОВНІ ВИМІРИ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ. ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ ЦІННОСТІ

1. Духовність - один з інтегруючих елементів суспільства.
2. Роль цінностей у структурі буття особистості.
3. Світоглядні засади особистості - основа педагогічної діяльності.
4. "Золоте правило моралі" та його вплив на розвиток філософії освіти.
5. Біблейські заповіді - основа внутрішнього абстрактного образу особистості.
6. Система освіти як транслятор норм і цінностей буття.
7. Моральні максими Л. Толстого.
8. Формування української ціннісно-нормативної моделі.
9. Ціль і мета як відношення та передбачуваний результат.

1. Духовність - один з інтегруючих елементів суспільства

На думку відомого українського філософа С. Кримського (нар. 1930), духовність - це принцип самобудування людини, це "вихід до вищих ціннісних орієнтацій конститування особистості та її менталітету". Духовність формується з дитинства, з моменту першого дотику материнських рук із немовлям, з перших слів, звернених до немовляти, з першою материнською посмішкою. Як вважав І. Ільїн, "виховання дітей є саме пробудженням їх неусвідомленої чуттєвості до національного духовного досвіду, укріплення в ньому їх серця, їх волі, їх уявлення та їх творчих задумів".

Одним з основних інтегруючих елементів суспільства виступає духовність, а саме основна її складова - загальнолюдські цінності.

На думку А. Запісоцького, найважливішою для духовності, що розвивається, є "ціннісно-нормативна сфера свідомості особистості". Система цінностей входить в ядро особистості і виступає як світоглядна основа всіх сфер та аспектів її життєдіяльності. Основна функція системи освіти якраз і полягає у здатності формування даної компоненти, що й знаходить віддзеркалення в самому понятті освіта.

Ядро особистості - це повноцінне, гармонійне внутрішнє "Я" людини, або в науково-філософській термінології - це внутрішній абстрактний образ, крізь призму якого людина сприймає зовнішній світ. У свою чергу, основу внутрішнього абстрактного образу (або внутрішнього "Я") утворюють загальнолюдські цінності: актуалізована інформація, відображена в нейронних об'єднаннях довготривалої пам'яті.

2. Роль цінностей у структурі буття особистості

Існує ціла філософська дисципліна - аксіологія, яка розглядає структуру цінностей і їх місце в бутті людини. Аксіологія піднімає питання про зв'язок цінностей між собою та із фрагментами буття світу. Значення самого терміну "цінність" вказує на особливе значення для людини або суспільства тих чи інших об'єктів, відносин або явищ дійсності. На думку Е. Гусинського і Ю. Турчинової, цінності - це деякі риси, характеристики реальності (справжньої або уявної), щодо яких існує установка глибокого прийняття, бажання їх

втілення. Цінності - це актуалізована інформація, закодована в знакових системах і поняттях, відображена в нейронних об'єднаннях довготривалої пам'яті та складова основи внутрішнього абстрактного образу. Цінності - це межі, які обрамлюють пізнавальну активність психіки. Якщо ця активність пов'язана з добром, тобто з цінностями позитивними, то вона заохочується, викликає позитивні емоції, якщо зі злом, цінностями негативними, то вона карана і викликає неприйняття з боку суспільства.

Все, що існує у світі, може стати об'єктом ціннісного відношення, тобто оцінюватися людиною як добро чи зло, краса чи потворність, можливе чи неприпустиме, істинне чи хибне. Основне завдання аксіології полягає в тому, щоб показати місце цінності у структурі буття й у відношенні до фактів реальності.

3. Світоглядні засади особистості - основа педагогічної діяльності

Цінність будь-якого фрагмента буття світу визначається його значущістю для суб'єкта та суспільства і лише в такому, суб'єктивному форматі вона існує. Індивідуальна система ціннісних орієнтацій утворює основу внутрішньої людини, її "Я", світогляд. Основа створюється і закріплюється усім життєвим досвідом людини, всією сукупністю її переживань, які проростають у її взаємодії із зовнішнім світом. Ця система забезпечує стійкість особистості, спадкоємність поведінки, визначає спрямованість потреб і інтересів. Цілісність, стійкість системи цінностей забезпечує повноцінне явище психіки в психпросторі, стійкість до стресів, цілеспрямованість діяльності.

Цінності виконують функцію перспективних стратегічних життєвих цілей і є головним мотивом життєдіяльності. Цінності визначають етичні засади та принципи поведінки, тому будь-яке суспільство зацікавлене в тому, щоб люди дотримувалися актуальних для теперішнього часу правил поведінки. От чому з перших кроків в онтогенезі психіка дитини потрапляє під цілеспрямовану дію виховного процесу. Метод виховання, прийнятий в даному суспільстві, визначається системою цінностей, що у свою чергу запанувала в ній.

Робота у сфері освіти і особливо безпосередня педагогічна діяльність тісно пов'язані зі світоглядними засадами людини, навіть якщо це не усвідомлюється нею і не виражається явно. Педагогічний процес більшою мірою встановлює ціннісні орієнтації людини, тому дуже важливо в навчально-виховному процесі керуватися таким світоглядним принципом, який орієнтує людей на творчу самореалізацію, усвідомлення власної планетарно-космічної суті.

Сенс і цінності системи освіти лежать за межами будь-якої конкретної педагогічної або психологічної дисципліни, що вивчається педагогом в процесі професійної підготовки. Становище вчителя по відношенню до учнів таке, що в повсякденній діяльності проявляються і співіснують дві групи цінностей: з одного боку, цінності, що складають основу внутрішнього "Я" самого педагога, а з іншого боку, цінності, що складають основу системи утворення. Ці дві групи цінностей можуть перебувати в гармонії, але можуть і жорстоко конфліктувати. Від гармонійності або деструктивності їх співіснування залежить актуальність

цінностей, закладених в основу внутрішнього світу учнів, особливості формування у підростаючого покоління світогляду.

Необхідним компонентом ціннісного відношення є емоції. Емоційність цінностей пояснюється тим, що, спочатку вони сприймаються свідомо, і настільки входять в основу внутрішнього абстрактного образу, настільки часто повторювані в повсякденній активності психіки, що як звичка, звичний образ діяльності, витісняються в підсвідомість. А витіснені в підсвідомість, цінності завжди активують плотсько-емоційну складову психіки, викликаючи радість, милування, захоплення, благоговіння та інші прояви.

Вища форма ціннісної емоції - катарсис, прояснення відчуттів, очищення від "скверни". А. Гулига відроджує цей забутий аристотелівський термін і вважає, що "Цілий спектр етичних, естетичних і суто аксіологічних категорій розчинили в собі те, що було змістом стародавнього слова "катарсис". На думку А. Гулиги, сучасна тріада цінностей "Віра, Надія і Любов" у своїй єдності якраз і утворюють змістовну частину катарсису - вищої форми ціннісної емоційності людини.

А. Гулига виділяє два варіанти ціннісної емоції - безумовний (сакраментальний) та естетичний. Сакраментальне відношення включає переконання у виняткових властивостях об'єкта. Він наділяється або надзвичайною привабливістю, або святістю, або надприродною силою, або чимось іншим, що ставить людину в залежність, змушує домагатися володіння об'єктом або підкорятися йому. Поклоніння при цьому "прагматичне", самопожертвування має "утилітарний" характер - люди позбавляють себе чогось, аби сакраментальний об'єкт зберіг або знайшов що-небудь. Любов (у всіх її проявах), що є міфологічним ототожненням себе з об'єктом, релігійна віра - приклади безумовно ціннісного відношення. Критична оцінка зведена тут до мінімуму.

Естетичне відношення дозволяє вільний погляд на об'єкт, певну дистанцію між об'єктом і суб'єктом, безкорисливе милування предметом, радість від гри з ним. Термін "гра", введений в естетику І. Кантом, використовується тут в найширшому сенсі - не як спосіб розваги, а як принцип діяльності.

4. "Золоте правило моралі" та його вплив на розвиток філософії освіти

Гуманістичні цінності повинні становити зміст сучасної філософії освіти. Підкреслимо, що відома моральна максима, як "золоте правило моралі", що акумулює моральний досвід цивілізації, зафіксована в невеликих фольклорних жанрах, приказках, оповідях. "Золоте правило" - це моральна заповідь, згідно якої людина не повинна здійснювати по відношенню до інших того, чого не бажає для себе. "Золоте правило" було відоме задовго до появи писемності.

Німецький філософ І. Кант писав, що людство саме створює умови, які впливають на його історію. Він розглянув моральний сенс "золотого правила" на рівні філософського аналізу та сформулював основний закон етики - категоричний імператив.

На думку І. Канта для людини найважливішим є "чисте небо над головою і моральний закон усередині".

І. Кант сформулював три світоглядні питання, які повинні визначити загальну орієнтацію людини у світі:

1. Що я можу знати? (теоретико-пізнавальне питання, проаналізоване в "Критиці чистого розуму");

2. Що я повинен робити? (питання практики і етики; мова йде про свідомий вибір людиною життєвого шляху, поведінки; проаналізований в "Критиці практичного розуму");

3. На що я можу сподіватися? (зіставляється людина і його майбутнє).

Взаємозв'язок цих питань Кант розглянув, аналізуючи питання: Що таке людина? У праці "Логіка" він обґрунтував високе призначення філософії: стимулювати інтелектуальне і моральне самовдосконалення людини.

Кант дійшов до висновку, що життєва етика - це філософія переконання. Саме тому етика відноситься до практичної філософії, оскільки саме переконання і визначають принципи людської діяльності, об'єднують вчинки людей та їх мотиви.

5. Біблейські заповіді - основа внутрішнього абстрактного образу особистості

Не менш значимими для філософії освіти і системи цінностей, що закладається в основу внутрішнього світу кожної людини, є біблейські заповіді, які акумулювали у собі найбільш цінне та святе з-поміж багатовікової історії цивілізації. У "Старому завіті" приведено десять заповідей християнства:

1. "Да не буде у тебе інших богів перед особою Моєю";

2. "Не роби собі кумира і ніякого зображення того, що на небі вгорі, і що на землі внизу, і що у воді нижче за землю".

3. "Не вимовляй імені Панове, Бога твого, марно".

4. "Пам'ятай день суботній, щоб святити його".

5. "Почитай отця твого і матір твою, щоб продовжилися дні твої на землі, які Господь, Бог твій, дає тобі".

6. Не вбивай.

7. Не перелюбствуй.

8. Не кради.

9. "Не промовляй хибного свідчення на ближнього твого".

10. "Не бажай будинку ближнього твого: не бажай дружини ближнього твого, ні раба його, ні рабині його, ні вола його, ні осла його, нічого, що у ближнього твого".

На відміну від християнства у буддизмі п'ять традиційних заповідей:

1. Не убий.

2. Не вкради.

3. Не говори брехню, плітки чи провокації.

4. Утримуйся від сексуальної невірності, від сексуальної активності, яка приносить страждання і шкоду іншій особі.

5. Стримуйся від сп'яніння, яке приводить до безтурботності чи втрати контролю над собою.

На думку І. Ільїна: "Жити варто тільки тим і вірити варто в те, за що варто боротися і померти; бо смерть є дійсний, вищий критерій для всього життєвого змісту. Достатньо самому застосувати цей критерій, зі всією серйозністю і у всьому його глибокому значенні, освітити ним будь-який життєвий зміст - і його вірність та переконливість розкриється перед очима".

В. Холодний вважає, що загальнолюдські цінності в усій їх множині зароджуються і функціонують в психіці людини одночасно. Він розподіляє їх на три групи: атрибутивні (до них відносяться загальнолюдські цінності, які характеризують особистість як самодостатній феномен), безумовно-етичні (фіксують відношення особистості до світу) і такі, що об'єктивувалися (прояви особистості в реальній соціальній життєдіяльності).

До атрибутивних загальнолюдських цінностей В. Холодний відносить:

1. Потенційну соборність - як синкретичне світовідчуття людини, здатне розвинути в багатий світ духовних переживань.

2. Вічність (Надпросторовість) - життєдайна космічна сила, яка нібито породжує і притягує до себе духовно мислячу людину. Особистість відчуває присутність Вічності у всіх духовно значимих для неї подіях: творчій діяльності, своєму родоводі, малій та великій Батьківщині, самому факті існуванні нації, до якої вона належить і так далі. Для творчої особистості справа, якій вона присвятила життя, набагато важливіша, аніж усі мирські блага, почасти і саме життя. Та обставина, що людина залишається після смерті у пам'яті друзів, соратників та інших людей, наповнює її душу надією і залучає до Вічності. Навіває смуток відчуття загибелі всього конкретного в ході еволюції, але вічність космосу спонтанно повертає людині оптимізм, робить її духовність космічно значимою.

3. Колективістську цінність - переосмислене відтворення минулого духовного досвіду шляхом взаємодії між окремими людьми і народами.

4. Безмежну цілеспрямованість - інстинктивна потреба людини вийти за межі реального буденного життя, за межі самого себе, колективу і навіть Вічності.

5. Абстрактне етичне відчуття, відчужене від конкретних форм його прояву.

6. Непредметне естетичне відчуття.

7. Інтелектуальне відчуття, що підноситься над реальними процесами вирішення тих чи інших конкретних проблем.

8. Особистісну духовність - індивідуалізоване відтворення соборності. Людина за посередністю колективістського світовідчуття залучається до Вічності і духовного досвіду поколінь, завдяки чому стає духовно незалежною особистістю.

9. Духовний ідеал.

10. Постійний пошук сенсу життя - людина відчуває і шукає в навколишніх явищах певну духовну значущість, ніколи не задовольняючись ні рівнем свого, ні рівнем суспільного розуміння останньої.

11. Спонтанний пошук сенсу життя, у свою чергу, породжує нову архетипову цінність - здатність соборної особистості постійно перебувати у смисловій ситуації, бачити сенс у всіх явищах, з якими стикається його існування.

12. Потреба натхненного страждання, муки творчого буття.

13. З натхненим стражданням органічно пов'язане інстинктивне відчуття тривоги. Воно ніколи не покидає людину, але усвідомлюється нею переважно в екстремальних ситуаціях.

14. Інстинкт життя і смерті як універсальні двоєдині надпросторові чинники, безпосередньо стимулюючі виникнення у соціальному середовищі напруги сенсу життя.

15. Усі перераховані цінності, що містять у собі різне духовне значення, формами виразу присутньої у людській психіці потребі самоутвердження (самовираження) і самоствердження особистості. Спонтанно люди прагнуть самореалізації, але соціальні обставини часто змушують їх відмовитися від самих себе. Рідко кому вдається зберегти незалежність, і тому потреба формального самоствердження часто буває достатньою і переважає над аксіологічним самовираженням, а не навпаки.

На думку В. Холодного до безумовно-етичних цінностей відносяться:

1. Совість, як ірраціональне відчуття благоговіння по відношенню до іншої людини, світу в цілому і окремих його проявів.

2. Сором людський і здатність натхненно-вольового подолання його у разі обмови чи суспільного нерозуміння.

3. Відчуття провини і покаяння.

4. Відчуття співчуття і милосердя.

До цінностей, що об'єктивувалися, В. Холодний відносить:

І. Відчуття трагедії своєї особистої долі, долі свого народу, людства і космосу. Людина стихійно або свідомо з великою чи меншою напругою завжди стоїть перед вибором "бути чи не бути".

2. Бажання щастя і відчуття безвиході від його перенасичення.

3. Прагнення до задоволень і здатність відмовитися від них заради етичних і громадянських принципів чи стихійних ідеалів.

4. Відчуття нового і консерватизму: очікування докорінних змін духовно-соціального буття й туга за минулим.

5. Відчуття рівності, соціальної справедливості і рівноправ'я.

6. Духовне тяжіння людини до іншої людини, загострений інтерес до представників інших націй та регіонів.

7. Інстинктивне відчуття етнічної єдності.

8. Національна самосвідомість: відчуття своєї належності до певної нації і причетності до її самобутньої інтерпретації загальнолюдської духовності, що припускає соборне піднесення над етнічним інстинктом та подолання національного егоїзму.

9. Наднаціональна самосвідомість - здатність особисто брати участь в міжнаціональному процесі переосмислення загальнолюдських цінностей і наповнення їх новим змістом.

10. Орієнтація на авторитет: природа, минулий духовний досвід та ін.
 - II. Шанобливе ставлення до природи, батьків, дітей, видатних особистостей, окремих геніальних творінь та ін.
 12. Родовідний (сімейний) інстинкт.
 13. Відчуття малої й великої Батьківщини.
 14. Здатність людини випробовувати духовну причетність до тих місць, де вона побувала, і до діяльності, у якій колись приймала участь.
 15. Духовна пам'ять як інтеграція і піднесення над відчуттями авторитету, шанобливості, родоvodu, національності, Батьківщини.
 16. Відчуття любові і дружби.
 17. Доброта і душевність.
 18. Громадянська принциповість як подолання конформізму і нонконформізму.
 19. Вірність і почуття обов'язку.
 20. Відчуття свободи і відповідальності.
 21. Прагнення до діяльності.
 22. Відчуття господаря, поєднання ощадливості, щедрості та добродійності.
 23. Світоглядний плюралізм у душі людини, що проростає з єдиного духовного коріння, і здатність об'єднувати різні точки зору у цілісну систему цінностей.
 24. Здатність узагальнено мислити і виражати у структурі понять свій духовно-інтелектуальний потенціал.
 25. Здатність трансформувати почуття помсти у почуття милосердя та всепрощення.
 26. Здатність трансформувати інстинкт агресивності у потребу захистити слабкого та суспільно корисну активність.
- Потрібно завжди пам'ятати, що "Кожна людина - це не тільки пасивний споживач ментальних цінностей, що склалися до неї.
- Вона іще й генератор, виробник духовного досвіду, що відображає її індивідуальність. Людина унікальна, перш за все, по тому внеску, який вона, нехай навіть потенційно, але здатна привнести у менталітет соціуму. Цей внесок може бути різним залежно від здібностей, освіти і духовних якостей особистості, але він обов'язково повинен відбутися".

6. Система освіти як транслятор норм і цінностей буття

Зміст ціннісно-нормативної духовності людини, що формується, обумовлений культурою. Система освіти виступає транслятором найбільш значимих та історично стійких норм і цінностей буття. Наприклад, як зазначає А. Запісоцький, у структурі цінностей американської культури домінують наступні цінності:

- а) особистий успіх;
- б) активна і наполеглива праця;
- в) ефективність і корисність;
- г) автономія і відповідальність;

- д) прогрес (віра в те, що нове - краще старого);
- е) речі;
- ж) пошана до науки;
- з) демократія як спосіб розподілу влади і вирішення конфліктів.

Ядро американського способу і стилю життя складають самодисципліна, обмеження задовольнень, матеріалізм, прагматизм, споживач, досягнення успіху. Потреба в майбутньому нівелюється високими темпами розвитку технічної культури та цивілізаційними змінами, які дозволяють американцеві отримати нові відчуття і необхідні предмети споживання "тут і тепер". Невисока значущість майбутнього перебуває в певній кореляції із сприйняттям минулого, яке рядовому американцеві у вічній гонитві за сьогоденням видається "нудним" і "непотрібним". Саме відтворення даної ціннісно-нормативної моделі об'єднує всі освітні інститути США, незалежно від їх рівня і концептуального наповнення.

На думку А. Запісоцького у формуванні вітчизняної ціннісно-нормативної моделі істотну роль зіграло Православ'я. Визначаючи аксіологічну й антропологічну специфіку культури, воно визначило особливості і цільову установку духовного розвитку людини.

А. Запісоцький вважає, що ціннісно-нормативна специфіка вітчизняної культури проявляється на двох рівнях: буденному - в праці, побуті, традиціях, обрядах, святах, стереотипах соціальної поведінки, і на рівні самосвідомості. Специфіка культури проявляє себе у мові, текстах культури: філософських, художніх, усній народній творчості і т.п. Склалася точка зору, згідно якої найбільш стійкими ціннісними домінантами, складовими ціннісно-нормативного ядра вітчизняної культури, є:

1. Низька значущість факторів матеріального благополуччя та орієнтація на ідеальну, духовну сферу;
2. Неукоріненість у сьогоденні та звернення в минуле чи майбутнє;
3. Домінування соціальної орієнтації над індивідуально-особистісними потребами.

7. Моральні максими Л. Толстого

Типовим прикладом вітчизняних ціннісних домінант є максими відомого російського письменника Льва Толстого (1828-1910). Розмірковуючи над суттю людського буття, Лев Толстой сформулював п'ять основних моральних максим: Не гнівись, Не перелюбствуй, Не чини зла, Не присягайся і Не воюй. Кажучи про "вітчизняну ціннісно-нормативну модель" я, перш за все, веду мову не про ту неповну двадцятирічну ментальність російської, української і білоруської культур, а про більш як трьохсотрічну культуру російсько-українсько-білоруських народів, яка розпалася після розпаду СРСР. Не дивлячись на процвітаючий в трьох державах, що утворилися, націоналізм, який підтримується як владою, так і, на жаль, окремими частинами інтелігенції, вплив тієї культури, що "розпалася", буде ще довго актуальним. І ця актуальність буде відчутною, перш за все, в тотожності ціннісних орієнтацій і

основ внутрішнього світу не тільки теперішніх поколінь, але і майбутніх, в схожості способу життя і мови цих народів.

Ці максими, на думку письменника та філософа, повинні упорядкувати буття людини, пробудити її совість. Толстой підкреслив, що совість - це пам'ять суспільства, яка усвідомлюється й засвоюється окремою особою і є визначаючим принципом морально-етичної діяльності. Слово "совість", в прочитанні совість (де вість корінь) має глибоке світоглядне значення, особливо у зіставленні із Кантівськими світоглядними питаннями.

8. Формування української ціннісно-нормативної моделі

У основи православної психології покладено мізерність матеріального благополуччя, аж до аскетизму, орієнтацію на ідеальну, духовну сферу буття. Розглядаючи особливості формування психології російської людини, А. Запісоцький пише: "Історико-культурні передумови духовно-аскетичної орієнтації виявляються в християнській антропології. Невпевненість у сьогоденні і звернення в минуле чи майбутнє як у компонент ціннісно-нормативного ядра культури проявляється у російській думці, яка завжди була песимістична по відношенню до сьогодення і одночасно несла в собі глибоку віру в майбутнє Росії. Відчуття неоформленого "сьогодення" російської культури давало підстави вірити в майбутнє, у настання епохи історичної величі і ствердження великої місії Росії. Проте майбутнє бачиться не як результат еволюції сьогодення, воно перебуває нібито "по той бік" катастрофи. Домінування соціального над індивідуальним (тобто належність людини до спільності "ми", неусвідомленість своєї окремоті, пріоритет загального над особистим) виявляє себе в змісті російської ідеї, відбивається в ідеології соціальних перетворень, в характері ідеалів російських революцій, в особливостях російського побуту, в гостинності, в традиційних формах устрою суспільного життя й організації трудової діяльності (селянська община, робоча артіль і т. д.). Соціальна зорієнтованість свідомості російської людини виходить з громадського способу життя та артільних форм організації виробництва. Якщо західне суспільство будувалося на базі гаранту прав і свобод окремої особистості, її автономії від держави, то російське суспільне життя - на соборності і розчиненні "я" в громадському "ми"".

А. Марков вважає, що саме "пріоритет соціального визначив специфіку постановки проблеми свободи і відповідальності, індивідуального та соціального. Він додає особливі акценти перспективам суспільного устрою Росії, в яких, як вважав В. Соловйов, ідеал "повного і багатогранного розвитку особистості" відсовується на другий план через його нездійсненність, а в центрі стоїть ідея "всеєдинства", як боголюдського союзу, що об'єднує всі національності і проповідує безумовні етичні цінності".

Один з класиків сучасної вітчизняної педагогіки, людина високої моралі і моральності В. Сухомлинський пише: "Якщо дитина виростила троянду для того, щоб милуватися її красою, якщо єдиною винагородою за працю стала насолода красою і творіння цієї краси для щастя і радості іншої людини, - вона не здатна на зло, підлість, цинізм, безсердечність. Це одне з дуже складних

питань етичного виховання. Краса сама по собі не містить ніякої магічної сили, яка виховувала би в людині духовне благородство. Краса виховує етичну чистоту, людяність лише тоді, коли праця, що створює красу, олюднена високими етичними стремліннями, насамперед викликаними пошаною до людини. Чим глибше ця людяність праці, що створює красу для людей, тим більше поважає людина сама себе, тим більше нетерпимим стає для неї відхилення від норм моральності".

Означена ціннісно-нормативна модель культури - це результат взаємодії різних чинників: історичних, геополітичних, психологічних, природних, які важко піддаються аналізу з позиції їх причинно-наслідкових зв'язків. Вони формуються місцем існування людини, соціальними умовами її життя, культурою і, у свою чергу, породжують та відтворюють їх, є їх джерелом і причиною. Звідси випливає, що елементи "інших" культур отримують сенс і значення лише в контексті цілісного історико-культурного світу. Ідеї й цінності, "генетично" не пов'язані з ядром культури, починають відігравати деструктивну роль, руйнуючи цілісність культурної системи.

Формування української ціннісно-нормативної моделі ускладнене тим, що в ній протиставили східні (головним чином російські) і західні (європейські) цінності. Як ми вже відмітили, між ними є принципові неузгодженості, які вимагають, насамперед, часу і терпіння, мудрості і далекоглядності. У цьому питанні небезпечний поспіх та революційність, тут більше підходить життєвий принцип "утерпиться - полюбится". Аналізуючи неповну двадцятирічну історію становлення України як держави, з полегшенням розумієш, що фанатичний націоналізм, який проявлявся у перші роки "самостійності" України, поступається місцем зваженим і толерантним установам по відношенню до актуалізованих загальноукраїнських цінностей. Що революційна українізація системи освіти, можливо, під впливом європейського демократизму, є здоровою, вираженою і об'єктивною у становленні дійсно ціннісно-нормативної бази. І якщо без емоцій і лжепатріотизму поглянути на найбільш актуальні для сучасного українського суспільства цінності, то ми виявимо їх вражаючу схожість з цінностями російського та білоруського народів. Це та ж "невпевненість у сьогоденні і зверненість в минуле чи майбутнє"; і "відчуття невизначеності "сьогодення", віра в прийдешні часи, віра у Велику Україну" і "невіддільність людини із спільності "ми", неусвідомленість своєї окремоті, пріоритет загального над особистісним"; гостинність; традиційні форми устрою суспільного життя; організація трудової діяльності (артілі, бригади) - усе це як і раніше характерне як для російського, білоруського, так і українського народів.

Ніхто не заперечує тезу І. Ільїна, що дійсне духовне досягнення, завжди є національним. Безумовно, Батьківщина - це та вершина, з якої людині може відкритися загальнолюдське багатство. Позбавлена національної своєрідності Україна може втратити відведене для неї місце у світовій культурі. Українська мова - це не тільки мова національного спілкування. Це конструкція самого способу життя, основа тих духовних цінностей, які об'єднують практично п'ятдесятимільйонний народ України в єдиний культурний простір. Але з

іншого боку, Україна і її народ, це частина цілого. І в даний час, цілим продовжує залишатися той соціокультурний простір, який формувався більше трьох сторіч, який має єдине коріння, що датується тисячоліттями, яке зв'язане загальними перемогами і поразками.

Не можна заперечувати вплив європейських цінностей на формування української ментальності. Європейські цінності якоюсь мірою меркантилізували український побут, позбавили його щирості та гостинності. Але вплив європейських цінностей на формування світогляду українця і українського суспільства безумовно менше впливу тих, що історично склалися, за 350 років укорінених в культурі і побуті цінностей, які властиві як для слов'янської культури в цілому, так і російсько-білорусько-української культури зокрема.

9. Ціль і мета як відношення та передбачуваний результат

Вищою мірою ціннісно-нормативної сфери свідомості особистості виступає категорія віри. Згідно сучасних філософських уявлень, віра - це "глибинна загальнолюдська універсалія культури, така, що фіксує комплексний феномен індивідуальної і масової свідомості, що включає такі аспекти, як гносеологічний (прийняття як дійсна теза, не доведена з достовірністю або принципово недоказова), психологічний (усвідомлення і переживання змісту даної тези як цінність, рішуче дотримуватися її всупереч життєвим обставинам і сумнівам, аж до самозречення: "вірю" як "вірую") і релігійний (при віднесенні змісту об'єкту віри до сфери надприродного)".

Віра - важливий елемент ціннісної свідомості, вона виступає мотивом, орієнтиром діяльності людини.

І. Кант розрізняв три види віри: прагматичну, доктринальну та моральну. Прагматичною Кант називав віру людини у свою правоту в тому чи іншому окремому випадку. Ціна такої віри невисока. Нерідко людина говорить про щонебудь з такою упевненістю, що здається, ніби у неї немає ніяких сумнівів щодо своєї правоти. Але спір бентежить її, і виявляється, що упевненості такої вистачає лише на один дукат, яким людина не наважується ризикувати, а при ставці у десять дукатів готова визнати, що, можливо, помиляється. До доктринальної віри І. Кант відносив перш за все вчення про буття Бога. Доктринальна віра міцна, відзначав він, але все таки труднощі, які зустрічаються при роздумах, іноді можуть породити сумнів. Абсолютно інший характер носить моральна віра, де питання про істинність думок навіть не виникає. "Таку віру ніщо не може похитнути, інакше були б порушені самі мої етичні принципи, від яких я не можу відмовитися, не ставши у своїх власних очах гідним презирству". А. Гулига додає: "Це, по суті справи, віра не в Бога, а в людину. Таку віру може і повинен прийняти будь-який атеїст; вона дає моральне задоволення, породжує ціннісну емоцію - катарсис".

Ментальний зріз антропологічної моделі, що склалася у вітчизняній традиції, припускає єдність раціонального і морального, "філософського умопогляду, рефлексії і релігійної віри". Російські та українські філософи, відзначаючи специфіку російсько-української духовності, підкреслювали

значущість нерациональних аспектів сприйняття світу і, насамперед, віру як специфічний спосіб пізнання. Так, С. Булгаков, М. Бердяев, С. Франк відзначали, що віра займає значне місце в структурі свідомості не тільки простої людини, але і людини розумової праці. Вона пронизує всі аспекти духовної діяльності, є основою моральності у відношенні до праці, до природи, до цінності та сенсу людського життя. Із цього приводу І. Ільїн писав: "Є якийсь духовний закон, що володіє людським життям; згідно із цим законом, людина сама поступово уподібнюється тому, у що вірить. Чим сильніша і цілісніша її віра, тим виразніше і переконливіше виявляється цей закон".

При формуванні образу людини майбутнього, категорія віри є необхідним стрижнем, із яким співіснують знання. Для того, щоб досягнути глобальної мети, яка, як правило, абстрактна і не має аналогів у суспільстві, потрібно вірити у себе, в свою місію на Землі, у правильність вибору реалізації внутрішнього потенціалу психіки. За Б. Гершунським синтез знання і віри складає суть світогляду кожної людини, який до того ж не формується сам по собі, а виховується системою освіти. Б. Гершунський пише: "Якщо самореалізація особистості - це і є Сенс людського життя, фундамент людського щастя на єдиному, цілісному матеріально-духовному Світі, завдаток збереження та прогресивного розвитку цього Світу і основа продовження власного Я в пам'яті нащадків, в ментальній пам'яті людства, а сфера освіти покликана переконати людину саме в цьому, її вищому призначенні і створити усі необхідні умови для повноцінного прояву індивідуальних здібностей людини шляхом її підготовки до праці та етичного виконання своїх суспільних обов'язків, то основні функції базової освіти повинні полягати у формуванні Віри, в дійсно вищу цінність максимально можливої самореалізації, у створенні умов для самовизначення особистості, самопізнання власних здібностей, бажань, інтересів, реальних можливостей, а основні функції професійної освіти повинні полягати у продовженні розвитку і закріпленні цих світоглядних підстав особистості, в забезпеченні людини знаннями, вміннями і навичками, що сприяють максимально можливому прояву її здібностей у продуктивній суспільно корисній праці, у ідеях і справах на благо усіх людей Землі, своє власне благо, благо своєї сім'ї, своїх близьких та далеких нащадків". За Б. Гершунським: "Віра, Знання, Праця. Саме у цій неподільній тріаді, Людина майбутнього бачитиме витoki свого сходження до розуміння Сенсу свого життя, свої стартові можливості і гарант реальності своїх життєвих прагнень".

Віра народжується на основі ціннісно-нормативної інформації, відображеної у ході онтогенезу, в основах світогляду. Як тільки основні аспекти ціннісно-нормативної бази, що склалася, знаходять підтвердження або підтримку в майбутньому психпросторі, вони набувають стійкішої форми і переходять у категорію віри.

Позбавлення людини віри приводить до згубних і незворотних наслідків. Не випадково Ф. Степун вважав, що тільки віра забезпечує цілісність людського світобачення і єдність життєвого стилю, обумовлює зворотну залежність "культурно-господарської убогості" вітчизняного життя і високого напруження духовності, етичного сподвижництва.

У вітчизняній культурі, освіта і духовність розглядалися як самостійні феномени, що не обумовлюють одна одну. І. Ільїн зазначав, що духовність доступна не тільки людям освіченим, людям високої культури: "Історія всіх часів і народів показує, що саме освічені прошарки суспільства, захоплюючись грою свідомості і відволіканнями розуму, набагато легше втрачають безпосередню силу довіри до свідчень внутрішнього досвіду, яка необхідна для духовного життя. Розум, що втратив зв'язок з глибиною відчуття і з художньою силою уяви, звикає обливати все отрутою руйнівного, такого, що руйнує сумніви; і тому виявляється відносно духовної культури початком, що не будує, а руйнує. Навпаки, у людей наївно посередніх ця руйнуюча сила ще не починає діяти. Людина малої "культурності" більш здатна прислухатися до свідчень внутрішнього досвіду, до свого серця, совісті, відчуття справедливості, ніж людина хоч би і великої, але раціоналістичної культури. Проста душа наївна і довірлива; можливо, саме тому вона легковірна та марновірна і вірить, де не треба; та зате, самий дар віри у неї не відняв; а тому вона здатна вірити і там, де треба. Хай духовність її - некритична, малорозумна, недиференційована, схильна до міфу і до магії, пов'язана із страхом і може заплутатися в чаклунстві. Але духовність її безперечна та справжня: в здатності слухати дихання і заклик Божий, і в любові жалісливою, і в любові патріотично-жертвовною, і в акті совісті, і у відчутті справедливості, і в здатності насолоджуватися красою природи та мистецтва, і в проявах власної гідності, правосвідомості й делікатності. І марно освічений городянин почав би уявляти, ніби все це недосяжне "неосвіченому селянинові"! Словом, духовна любов доступна всім людям, незалежно від рівня їх культурності".

І ще він писав: "...внутрішній, духовний досвід, є дійсне джерело і дійсна царина віри, релігії та всієї духовної культури взагалі. Виховати людину - означає перш за все пробудити в ній ці духовні переживання, відкрити їй доступ до означеного духовного досвіду. Тільки у такому досвіді людина може пізнати що таке любов, яка її глибина і сила, в чому її священне призначення. Тільки тут вона може навчитися відрізняти добро від зла; почути у самій собі голос совісті; пізнати, що таке честь, благородство і служіння. Тільки у цій площині вона може побачити, що таке художність і прекрасне мистецтво; виховати свій смак і розвинути своє сприйняття краси. Тільки духовний досвід може відкрити їй, що таке дійсне знання, очевидність і

Таким чином, віра, а не знання розглядалася як основа духовного світу людини. Відповідно, пріоритетною була не освіта (у її західній версії), а освіта, суть якої М. Гоголь сформулював так: "Прояснити не означає навчити, або наставити, або утворити, або навіть освітити, але усю наскрізь висвітлити людину у всіх її силах, а не в одній думці, пронести всю природу її крізь якийсь очисний вогонь". Отже, система освіти (від концепції до змістовного наповнення) повинна максимально повно враховувати і відтворювати специфіку духовності. Лише в цьому випадку вона ефективно зможе вирішити завдання формування етичної і соціально відповідальної особистості.

Найвищим плотсько-емоційним рівнем віри є призначення. К. Юнг приділив призначенню пильну увагу. Для нього призначення - це якийсь

іраціональний чинник, який фатально штовхає до емансипації від стада з його уторованими шляхами.

Далі К. Юнг пише: "Призначення або відчуття перед-визначення - це прерогатива не тільки великих людей, але і звичайних, аж до дюжинних; різниця лише в тому, що разом з убуттям величини призначення стає все більш туманним і несвідомим, немов голос внутрішнього демона все більше і більше віддаляється, говорить все рідше і менш зрозуміло. Адже чим менше масштаб особистості, тим більшою мірою вона невизначена і несвідома, доки, нарешті, вона не зникає, стаючи схожою на соціальність, та поступаючись через це власною цілісністю розчиняється у цілісності групи. Місце внутрішнього голосу заступає голос соціальної групи і її конвенцій, а місце призначення - колективні потреби".

На думку А. Запісоцького, єдиною підставою справжнього людського буття і критерієм моральності виступають духовні цінності та етичні ідеали, з якими людина співвідносить себе, свої вчинки, життя в цілому. Отже, в основі правоздатності лежить ідентичність людини, як суб'єкта моралі, тому що основна категорія має права, а відповідальність - це, перш за все, категорія етична. Відповідальність межує із метафізичною проблемою свободи, яка в площині індивідуального буття вирішується у єдності вчинку, оцінки його наслідків і готовності нести відповідальність за них. Здатність до відповідальності в даному випадку видається не стільки прорахунком можливих каральних санкцій, передбачених кримінальним або цивільним законодавством, скільки усвідомленням міри відповідності (або невідповідності) людського вчинку етичному ідеалу. Тому моральна відповідальність складніша і фундаментальніша за юридичну: вже на етапі вибору вчинку людина передбачає відповідальність не стільки перед законом, скільки перед якимсь абсолютом (Богом, іншими людьми, перед власною совістю).

У моральній площині образним аналогом інституту судової влади виступає совість, як духовно-етичне переживання розриву реального та належного, індикатор відповідності того що відбулося і можливого. Суд совісті для людини моральної за глибиною переживань набагато фундаментальніший за суд юридичний. Тому основні категорії правосвідомості: дія, відповідальність і осудність - це категорії етичні, такі, що свідчать про міру особистісної зрілості. Суб'єкт, що має право - це особа, здатна на духовно-мотивовані вчинки, вибір, визнання своїх дій як власних та готовність нести відповідальність за наслідки. Формується, виховується і розвивається вона лише в "товариській взаємодії" людини з іншими людьми, в смисловому полі діалогу, який складає суть людського буття.